еволюції меморіального пам'ятника в мистецтві Галицько-Волинської держави. Літописний монумент з орлом поблизу Холма – це не лише наступна унікальна позиція цього нині вже мало вловлюваного ряду. Як і холмська скульптура загалом, він водночас відображає ще й наступний етап еволюції скульптурної традиції у мистецтві західноукраїнських земель. Водночас пропонована інтерпретація дає підстави вбачати в ньому ще й важливу пам'ятку заново відкриваної щойно останнім часом мистецької культури княжого Холма як однієї з найважливіших сторінок культурної історії раннього Середньовіччя на західноукраїнському ґрунті.

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 103-107

Мар'яна ДОЛИНСЬКА

СЕНС ТЕРМІНУ "ПЕРЕДМІСТЯ" ДЛЯ ЛЬВОВА МАҐДЕБУРЗЬКОГО ПЕРІОДУ

Організація міського простору в маґдебурзький період визначалася декількома критеріями, котрі були взаємозалежними і взаємопереплетеними. Розмитість декількох основних понять, характерних для опису функціонування передмість ("передмістя", "лан", "вулиця"), нестабільність власних назв, пов'язаних зі стосунками власності, застосування одного атрибутного компонента до різних об'єктів ускладнюють описові поелементні студії складного комлексу (системи) такого утворення, яким було передмістя маґдебурзького періоду.

Чеська дослідниця, проаналізувавши Терезіанський та Йосифінський кадастри, впевнилася, що деколи відбувається іррадіація назв – назва однієї ділянки поширюється на цілу групу[1]. Цю тезу можна поширити з власних назв на самі атрибутні компоненти, котрі стосувалися назви (вулиця, передмістя, лан).

В юридичній залежності від маґістрату маґдебурзького міста перебували всі три складові його загальної території: середмістя ("місто в мурах"), передмістя та міські села. Поняття "місто в мурах" та "міське село" щодо просторово-територіального критерію є самоочевидними.

Відсутність даних про адміністративний та фізичний поділ львівського маґдебурзького передмістя на дві частини (Краківське та Галицьке) спричинює необхідність встановити, який сенс вкладали в поняття "передмістя" урядовці міської ради, королівські чиновники та загалом поспільство в різні часові зрізи.

[1] Olivová-Nezbedová L. Pomístní jména jako důležity factor při určování a lokalizaci zaniklých osad // Historická geografie. – Praha, 1986. – Č. 25. – S. 255-267.

На початку австрійського періоду, як випливає з гросбухів Йосифінської метрики[2] та з "Опису передміських границь"[3], під "передмістям" розуміли ту частину теренів, юридично закріплених за містом, що територіально не належала ні до середмістя, ні до міських сіл. Записи Йосифінської метрики мають архаїчне нашарування господарського та адміністративного устрою попередньої польської доби, тому можна вважати, що саме таке тлумачення поняття "передмістя" побутувало і в пізній Речі Посполитій. Це підтверджують і записи податкових реєстрів XVIII ст., де завжди названі Галицьке і Краківське передмістя[4]. У фіскальних документах початку XVII ст. теж фігурують обидві назви з атрибутним компонентом "передмістя"[5].

Водночас і у фіскальних, і в синхронних документах іншого характеру вживання поняття "передмістя" деколи має розмитий характер. Зокрема, у львівському "Описі передміських границь" 1788 р. є таке уточнення розташування межового знаку: "koło drogi z Zniesienia na przedmieście Tarnawka idącey"[6]. У реєстрі шосового податку за 1768 р. власна назва Тарнавка фігурує без атрибутного компонента і вписана після заголовку "Krakowskie przedmieście": "*Czynszownicy WW. OO. Dominikanów w mieście zostających z Tarnawki, z pułtora chłopa*"[7]. Проте в цьому ж фрагменті документа (через шість позицій) сформульовано наступний запис із застосуванням цього ж атрибутного компонента щодо іншої власної назви: "*Czynszownicy na przedmieściu Porzycze zwanym mieszkający z puł chłopa*"[8]. Відомо, що Поріччя станом на початок XVII ст. мало статус села, оскільки в "Головному інвентарі..." 1608 р. включене в "*Śosty tract na wioski, które do stu łanów należą*"[9], але територіально належало до Краківського передмістя[10]. Яку територію розуміли під назвою Тарнавка[11], можна визначити за допомогою Йосифінської метрики, де зазначена "Jur[isdykcja] Tarnaws[ka]"[12]. Домоволодіння вказаної юридики сьогодні б знаходилися на правому боці вул. Б. Хмельницького від орієнтаційного № 82 до № 98, включаючи непарний № 137[13]. Наведене вище формулювання з "Опису..." стосується місця розташування 80-го кіпця, що знаходився приблизно на сучасному стику вул. Б. Хмельницького та вул. Волинської, тобто зовсім близько від місця, визначеного за допомогою Йосифінської метрики. Порівняння отриманих даних дозволяє зробити висновок, що синхронний до метрики "Опис передміських границь" називає юридику передмістям.

[2] ЦДІА. – Ф. 19 (Йосифінська метрика), оп. 12, спр. 2, 3, 4, 5.
[3] Там само. – Ф. 52 (Львівський магістрат), оп. 1, спр. 523.
[4] Там само. – Оп. 2, спр. 806 (1732–1734 рр.), 811 (податки за 1762 р., 1764 р., 1766 р., 1768 р., 1770 р., 1771 р.)
[5] Там само. – Спр. 773 (податки за 1607 р., 1612 р., 1616 р., 1617р., 1618 р.).
[6] Там само. – Оп. 1, спр. 523, арк. 7зв.
[7] Там само. – Оп. 2, спр. 811, поз. 374.
[8] Там само. – Спр 811, арк. 652, поз. 380.
[9] Sta łanów inwentarz główny... / Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – S. 461.
[10] Долинська М. Локалізація млину Бертольда Штехера та деяких інших об'єктів Краківського передмістя пізньосередньовічного Львова. Подано до друку.
[11] Й. Ґронський вважав, що одним з топонімів, за котрими можна локалізувати посад города Львова княжої доби є саме назва Тарнавка (ЛНБ ім. В. Стефаника. – Від. рукописів. – Ф. Й. Гронського, оп. 4, спр. 27, арк. 11.
[12] ЦДІА – Ф. 19, оп. 12, спр. 4, арк. 48зв. поз. 641.
[13] Локалізація здійснена згідно з ретроспективною методикою (Долинська М. Методика ретроспективного відтворення історичної топографії Львова та містечок Галичини (аналіз і порівняння фіскальних документів XVII–XIX ст.). Подано до друку.)

Вживання терміну "передмістя" у контексті якогось меншого утворення (юридики) на території офіційного передмістя можна зустріти й у Д. Зубрицького. Він пише, що 1704 р. Францішек Йордан захопив міський маєток на Зеленому передмісті[14]. Д. Зубрицький, вживаючи атрибутний компонент, опирався на формулювання оригіналу документа. У гродських львівських книгах під 1739 р. виявлений запис, що, як вказує прізвище власниці, мусить стосуватися цієї ж території: "*Ichmościów Panów Józefa Strzemeśkiego y Karoliny Jordanowey Małzonków Starostów...Jurisdykcyą Jordanowską Zielona nazwaną na przedmieściu Halickim leżącą*"[15]. Які терени розуміли під Зеленим передмістям, випливає з дещо пізнішого документа – шосового реєстру 1768 р., де записано: "*Czynszowników 3 do Jeym*[*ości*] *pani Kucharskiey na Zielonym należący, z ćwierci* [*chłopa*]"[16]. За Йосифінською метрикою, названі чиншівники мешкали по непарній стороні від середньої частини сучасної вул. Снопківської і початку вул. В. Стуса.[17] На карті 1841 р. приблизно в цьому місці розташований напис "Zielona", нанесений упоперек ліній вулиць, тобто в такий спосіб, що сприймається як горонім, а не одонім.

Власна назва Зелене / Зелена два рази вжита з різними атрибутними компонентами (передмістя, юридика) і раз узагалі без нього, що може вказувати, що автор запису не знав, який атрибутний компонент приставити до власної назви, що вказує на нестабільність цього атрибутного компонента. Це ж стосується і плутанини з атрибутним компонентом щодо назви Тарнавка. Термін "передмістя", вжитий при назві Поріччя, можна пояснити не до кінця з'ясованим правовим статусом села на території передмістя. Неадекватне застосування атрибутного компонента "передмістя" до власних назв у документах XVIII ст., зумовлене певною окремішністю (правовою чи територіальною) деяких груп домоволодінь, є швидше винятком, ніж правилом.

У згаданих в документах початку XVII ст. (обидвох списках "Головного інвентарю..." та "Книгах меж") атрибутний компонент "передмістя" застосований винятково до власних назв "Галицьке" та "Краківське". В старшій від них люстрації Львівського староства 1570 р. один

[14] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Л.: Центр Європи, 2002. – С. 404.
[15] ЦДІА – Ф. 9 (Львівський ґродський суд), оп. 1, спр. 518, арк. 2233.
[16] Там само. – Ф. 52, оп. 2, спр. 811, арк. 413, поз. 74.
[17] Долинська М. "Вулиці" львівських передмість у фіскальних документах останньої третини XVIII ст. Подано до друку. Приблизно там, де локалізуються господарства чиншівників "на Зеленім", донедавна існувало озерце, котре називлося Зелене око.

раз поєднано термін "передмістя" з назвою "Сокільницьке": "*Sixtustow łan ieden przeciwko niemu część przedmieścia Sokolnickiego*"[18]. У цьому ж документі власна назва Сокільницьке / Сокільницька / Сокільницький вжита ще три рази із застосуванням різних атрибутних компонентів (місто, вулиця, гостинець): "*łan ieden Piotra Hand[l]a poczyna się z drugą stroną miasta sokolnickiego od forty mieyskiey*", "*Pełczynski łan ieden, preciwko niemu ulica Sokolnicka przedmiescia Halickiego*", "*od Łanu Syxtusowego ktory iuż poszdł pod cegielnią na gościniec Sokolnickt*"[19]. Якщо для опису одного і того ж терену з однією і тією ж власною назвою використано розмаїття атрибутних компонентів, то можна говорити про невизначеність чи розмитість останніх. Крім поняття "передмістя", це особливо стосується трактування поняття "лан".

Для ілюстрації такого твердження необхідно процитувати низку уточнень, вжитих в Акті люстрації Львівського староства 1570 р. щодо розташування деяких зі ста міських ланів: "*treci łan pana Doktorów y cwierć Temwrowskiey, przeciwko niemu część Halickiego przedmieścia ... czwarty podle niego szpitalny łan, przeciwko niemu tegoz przedmieścia Halickiego część... Podle szpitalnego Frayborkowskie pułszosta łanu przeciwko nim przedmieście Halickie... za temi łany uso łan Temryczowski, przeciwko niemu sztuka przedmiescia Halickiego residet ... Po tych łaniech są łanow pułczwarta Justowych ma folwarczek; przeciwko tym łanom niemasz przedmieścia, ale zaszli góry Swinoryie rzecone... Podle niego łanow Tłustego Marcina trzy bez cwierci, przeciwko nim osada, młyn, staw y ulice dwie na przedmieściu Halickiem, a tu się dotykaią tę łany Połtwie... Podle nich Bracki łan mieyskiego Altarzysty, przeciwko niemu część przedmiescia Halickiego, młyn prochowny y stawik na tey rzece Połtwi ... Podle tego Harbkowski łan ieden, na przeciwko niemu ulica przedmieścia Halickiego, miszczanin Handeł trzyma Pełczynski łan ieden , preciwko niemu ulica Sokolnicka przedmiescia Halickiego, staw, cegielnia*"[20]. При некритичній інтерпретації тексту люстрації може скластися враження, що Галицьке передмістя Львова утворювало окремі анклави, розкидані поміж ланами. Аналогічно автор цього документа 1570 р. трактує всі інші утворення (оселі, вулиці, фільварки, цегельню, млини, пасіку, вигін), розташовані на передміському терені: "*przeciwko łanu w osadzie przedmieyskiey iest ulica Pretermęmentowska, a wyszedszy z ulicę są zagrodnicy... przeciwko tym łanom tylko ich folwarki są... Podle nich Handlowskich łanow pułpięta przeciwko nim iest folwark z sadzawkami, wygon mieyski przeciwko nim y dla tego osydy*[21] *niemasz... przeciwko nim*[22] *cegielnia mieyska,*

[18] ЦДІА – Ф. 52, оп. 1, спр. 391, арк. 24.
[19] Там само. – Арк. 24–25.
[20] ЦДІА. – Ф. 52, оп. 1, спр. 391; там само. – Арк. 22–24.
[21] osady
[22] лану Пірушинського

a wygon od miasta icso mieyski... przeciwko nim[23] *osada, młyn, staw y ulice dwie na przedmiesciu Halickiem... przeciwko niemu*[24] *ulica Czarna Hanuszowska*"[25].

З одного боку поняття "передмістя" з власними назвами ("*przedmieyscia Halickiego y częsci Krakowskiego...*"[26]) ніби однозначно стосується відповідних теренів, з іншого – спостерігається протиставлення заселених територій угіддям. Різано-кластерне сприймання автором Акту території передмістя, умовний перекрій передміського терену, крім її адміністративної невизначеності, пояснюється і розмитим трактуванням поняття "лан". Первісно "лан" означав тільки одиницю площі, а в процесі формування загального міського простору поступово перетворився на характеристику великого земельного наділу одного власника.

Розмаїття вживання власних назв із різними атрибутними компонентами зумовлене складною структурою функціонування передмість ранньомодерного часу. Різні атрибутні компоненти належали до різних підсистем цієї системи (мірничої, господарської, адміністративної, фіскальної, урбаністичної). Усупереч загальній тенденції довшого життя назв від об'єктів, котрим вони надавалися[27], пізньосередньовічні і ранньомодерні передміські урбаноніми зберігалися в колективній пам'яті тільки в тих випадках, коли переходили на новий атрибутний компонент, що продовжував існувати.

[23] ланам Мартина Тлустого
[24] лану Петра Гандля
[25] Там само.
[26] Там само.
[27] Olivovă–Nezbedovă L. Pomístní jména ... – Č. 25. – S. 255.